

Олішкевич С.В.,

Національний університет "Острозька академія"

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ

Семантика, в широкому розумінні слова – аналіз відношень між мовними виразами та світом, реальним чи уявним, а також саме це відношення (напр. семантика слова) і сукупність таких відношень (семантика певної мови) [20:102]. Це відношення полягає у тому, що всі слова, словосполучення, речення, тексти позначають реальні предмети, явища, дії, ситуації, які існують в світі. Сам термін "семантика" походить від грецького *semantikos* – позначаючий.

Семантика як розділ лінгвістики відповідає на питання, як людина, знаючи слова і граматичні правила певної мови, спроможна передати з їх допомогою інформацію про світ (як зовнішній, так і внутрішній), і розуміти, яку інформацію несе в собі будь-яке направлене до неї висловлювання, навіть якщо вона чує його вперше.

В якості самостійної лінгвістичної дисципліни семантика виділилась відносно недавно, в кінці XIX ст.; сам термін "семантика" для позначення розділу науки вперше ввів у 1883 році французьким лінгвістом М.Бреалем, який цікавився історичним розвитком мовних значень. Аж до кінця 1950-их років поряд з ним широко використовувався термін "семасіологія", який в наш час зберігся в якості не дуже вживаної назви одного з розділів семантики [20:60]. Але питання, пов'язані з предметом вивчення семантики, виникали і розв'язувались ще в давніх лінгвістичних традиціях. Адже однією з основних причин, чому ми звертаємо увагу на мову, є нерозуміння того, що означає направлене до нас усне чи письмове висловлювання або якась його частина. Тому у вивченні мови, тлумаченні семантичної структури лексичних одиниць (ЛО) чи цілих текстів – одному з найважливіших видів діяльності в області семантики – здавна належало чільне місце. Так в Китаї ще в давні часи укладалися словники, що містили в собі тлумачення ієрогліфів. В Європі античні та середньовічні філологи складали глоси, в яких було подано семантичну структуру ЛО, що траплялися в пам'ятках писемності. Справді бурхливий розвиток лінгвістичної

семантики почався з 1960-х років; на даний момент вона є одним з центральних за своїм значенням розділів про мову.

Як засвідчують численні праці О.В. Бондарка, Х.Бринкмана, О.Гулиги та Є.Шендельс, Б.Городецького, Фр.Деїкса, С.Кацнельсона, Г.Уфимцевої та інших вчених, необхідним попереднім етапом для вивчення складу мови, особливостей його системної організації й закономірностей, за якими він функціонує у мовленні, є аналіз семантичних полів (СП).

Значення ЛО існує не ізольовано, а в певному співвідношенні із значенням інших ЛО, передусім ЛО того ж СП. За визначають більшу чи меншу множину ЛО, точніше їх значень, пов'язаних одним і тим же фрагментом дійсності [46:96]. ЛО, значення яких входять у поле(П), утворюють “тематичне поле” більше чи менше. Прикладами таких П лексики, є П, що позначають час і його різні значення (*час, пора, рік, місяць, тиждень, доба і т.д., також весна, зима ... ранок, вечір...*); терміни родинних зв'язків (*батько, мати, син, брат, кузина і т.д.*); назви рослин (чи більш вузькі групи: назви дерев, кущів, грибів і т.д.); назви температурних відчуттів (*гарячий, холодний і т.д.*); назви процесів чуттєвого сприйняття (*бачити, чути, помітити, відчутти*) та ін. З точки зору їх внутрішніх смислових відношень ЛО, які належать до одного тематичного П, треба розглядати як певну відносно самостійну лексичну мікросистему [46:96]. Таке визначення СП подає російський лінгвіст Ю.Маслов. Трохи інше визначення пропонує український мовознавець С.Семчинський. Однією з важливих особливостей ЛО є можливість бути одночасно пов'язаною з кількома значеннями. Завдяки полісемії значно скорочується кількість елементів, що складають лексичну підсистему. Якби кожна лексема мови була моносемічною, інвентарі ЛО зросли б кількісно в декілька разів. Завдяки полісемії різні значення можна позначити однією й тією ж екстерформою. Внаслідок цього одна й та ж лексема може входити до різних семантичних полів [47:187]. Способом здійснення системних зв'язків у лексиці є належність ЛО до певних СП. Отож, за С.Семчинським СП – угруповання ЛО, яке створює “тематичну” групу, що стосується якоїсь частини психічної чи фізичної дійсності, яку виділяє людська свідомість. Наприклад, СП споріднення людей об'єднує різні назви споріднення. В цьому П виділяються два підполя: підполе кровного і підполе шлюбного споріднення. Скажімо, ЛО *дочка, батько, дід, онук* виражають поняття кровного споріднення, а лексеми *дружина, тесть, свекруха, свояк* виражають поняття шлюбного споріднення [47:196].

Згідно визначення Д. Степанової, поле (П) – це сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді також спільністю формальних показників), які відображають понятійну, предметну або функціональну схожість означуваних явищ [42:380]. Кожне ЛО в мові входить у певне лексико-семантичне поле (ЛСП), і не лише в одне, багатозначні ЛО, зокрема, можуть входити в різні поля [41:229]. ЛО, що входять у поле, характеризуються наявністю спільної інтегральної семантичної ознаки, яка зазвичай виражається архилексемою – лексемою з узагальненим значенням [42:380].

Індивідуальна семантика слова розкривається через його протиставлення іншим компонентам П, в яке воно входить за певними ознаками. Саме у розподілі ЛО за деякими семантично об'єднаними П виявляється системний характер словникового складу мови та розподіл на різні типи лексичних з'єднань [34:48].

На можливість існування різних типів цих з'єднань вчені звернули увагу ще в 19 ст. (М.М. Покровський), деякі особливості польової структури лексики були відмічені при побудові тезаурусів (П. Роже, Ф. Дорнзайд, Р. Халліг і В. фон Фартбург). Початкове теоретичне осмислення “поле” в мові містилося в роботах И. Тріра, Г. Ібсена, де воно отримало назву “семантичне поле” [40:45]. Для СП характерним є наявність спільної (інтегральної) семантичної ознаки, що об'єднує, наприклад, ряд англійських прислівників місця і напрямку *above, away, back to in*. [24:56]; і наявність диференціальних ознак (від 1 і більше), за якими лексика П відрізняються одна від одної, наприклад “знаходження у місці, попередньо зазначеному”, “знаходження ззовні”, “знаходження зверху” і т.д., які відрізняють вище згадані прислівники один від одного [24:72]. Інтегральні семантичні ознаки у відповідних умовах можуть виступати як диференційні.

Візьмемо, наприклад, СП “дієслів комунікації”. Воно включає у себе П дієслів мови поряд з такими ЛО як телефонувати, написати та ін. Інтегральною семантичною ознакою для цього П буде ознака “передачі інформації” – усний і т.д. – виступить в ролі диференційної ознаки.

Отже, СП має наступні основні ознаки:

- 1) СП є інтуїтивно зрозумілим та психологічно реальним для носія мови;
- 2) СП є автономним і може бути виділене як самостійна підсистема мови;

3) одиниці СП пов’язані певними системними семантичними відношеннями;

4) кожне СП пов’язане з іншими семантичними полями мови і разом з ними утворює мовну систему [12:18].

Елементи окремого СП пов’язані регулярними і системними відношеннями і, отже, всі слова П взаємо протиставлені одне одному; СП можуть перетинатися або повністю входити одне в одне, що й може призводити до зміни структури СП. Значення кожної ЛО найповніше визначається тільки в тому випадку, коли відомі значення інших ЛО того ж самого П. Наприклад, якщо порівняти два П кольорів червоний-рожевий і червоний-рожевий-блідо-рожевий, то, орієнтуючись лише на перший П, декілька відтінків кольору можуть бути позначені тільки однією ЛО “рожевий”. Друге П дає детальніший поділ відтінків кольору, тобто ті самі відтінки будуть співвіднесені вже з двома ЛО – рожевий і блідо-рожевий [46:27]. Для виявлення і опису СП часто використовують, контекстуальний, статистичний, структурний, психолінгвістичний (експериментальний) методи та метод компонентного аналізу.

На початку розвитку семантичних досліджень послуговувалися методом контекстуального аналізу для дослідження структури СП, який був, заснований на необхідності вивчення одних ЛО у їх співвідношенні з іншими ЛО у тексті. Згідно з Н.Н Амосовою, центральне місце у методі контекстуального аналізу займає так званий “вказівний мінімум”, який може бути лексичним, синтаксичним, лексико-синтаксичним та морфологічним, одночленним та багаточленним. Аналіз елементів, що складають “вказівний мінімум”, дозволяє виділити контекстуальний набір, допустимий в межах одного значення даного слова, що семантично реалізується [4:18]. Проте, недоліком цього методу є те, що склад контекстуальних наборів (набір, у якому реалізується те чи інше значення ЛО) визначається дослідником суб’єктивно, а тому використання даного методу в практичному дослідженні не дозволяє розподілити ЛО у семантичні групи в межах П.

Наступним методом, що використовується у дослідженнях семантики ЛО є статистичний метод дослідження. Вивчаючи статистичні зв’язки ЛО, можна робити висновки про їх семантичні зв’язки, які повинні проявлятися у відносно частій сумісній появі цих слів у текстах. Це свідчить про те, що результати використання цього методу, є надійнішими та об’єктивнішими, ніж отримані інтуїтивно (О.С. Ахманова [6:15], Р.М. Фрумкіна [36:81], О.Г. Цьовх [44:49]; І.В. Носенко [28:56] та ін.).

Види семантичних полів у мові Одна з концепцій про розподіл лексики за СП була запропонована Р.Меєром, який і виділив три види СП, в основі яких лежить диференціюючий фактор (будь-яка семантична ознака):

- 1) природні поля (назви дерев, тварин, відчуттів і т.п.);
- 2) штучні поля (назви складових частин механізмів і т.п.);
- 3) напівштучні поля (етичні поняття, термінологія окремих професійних та соціальних груп людей і т.п.) [10:105].

Теоретичний опис СП вперше з'являється в роботах Й. Тріра [26:380]. СП, за Й. Тріром, – це тісно пов'язаний за змістом розділ будь-якого словника, елементи якого покривають все це П немов мозаїка і ділять між собою його частини [32:87].

При вживанні будь-якої ЛО у свідомості мовця та слухача (або читача) виникає відчуття іншої чи інших ЛО, у семантичному відношенні “сусідніх” з даною ЛО. Це сусідство ЛО одна з одною викликано схожістю або відмінністю їх значень та понять, що стоять за ними.

Прийнято вважати, що всі ЛО, які містяться в мові, розподіляються в більш або менш замкнуті П за схожістю чи відмінністю значення. В таких П кожна ЛО існує тільки завдяки співвідношенню з іншими ЛО у П, а зміна якогось ЛО чи її випадіння призводить до зміни структури цілого СП [41:228]. За Й. Тріром, ця перебудова відбувається в результаті зміни значення окремого компонента П, тобто, і зміни лексичної системи мови в цілому [41:229]. Вчений вважає, що слухач може зрозуміти ЛО лише у тому випадку, коли у його свідомості наявне всі знаки ЛО, тому що ЛО має значення лише всередині цілого поля [40:33].

Незважаючи на те, що концепція Й.Тріра стала стимулом для подальших досліджень структурних відносин між ЛО, ряд вчених критикували деякі елементи ЛСП Й.Тріра [3:87]. Зокрема, критикували закритий характер поля, що має строго фіксовані кордони та межі, що не перетинаються [10:107].

Література:

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования: Автореф.дис... д-ра филол. наук: 10.02.04/ ЛГУ. – Л., 1966. – 18 с.
2. Ахманова О.С., Глушко М.М. и др. Основы компонентного анализа. – М.: Издательство МГУ, 1969. – 98 с.
3. Васильев Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания – 1971.-N 5. – С.105-113.

4. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке.
5. Залевская А.А. Вопросы организации лексикона человека в лингвистических и психолингвистических исследованиях. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1978. – 88с.
6. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 192 с.
7. Леонтьев А.А. Место семантических проблем в современных психолингвистических исследованиях // Теория речевой деятельности. – М.: Наука, 1968. – С. 63 – 79.
8. Митропольский А.К. Техника статистических вычислений. – М.: Физматгиз, 1971. – 576 с.
9. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1989. – 181с.
10. Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика: Пер. с англ. Е.И. Нечиевицкой / Под. общ. ред. и с предисл. А.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1976. – 350 с.
11. Статистика и функциональные стили языка. / Редкол.: Т.Я. Якубайтис (отв. ред.) и др. – Рига: Зикатис, 1977. – 246 с.
12. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1962. – 287с.
13. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
14. Фрумкина Р.М. Статистические методы изучения лексики. – М.: Наука, 1964. – 115 с.
15. Цювх О.Г. Інваріантне значення і смисл слова (на прикладі прикметників quick і slow) // Іноземна філологія. – 1979. – Вип.. 544. – С. 48-51.
16. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 255с.
17. Яворська Г.М. Семантика и категоризация. Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – 234 с.